

"H.C. ANDERSEN GØR ET DRØM-MENDE, FORSOVET INDTRYK"

Af Thomas Wegener Friis

Denne kodede besked kom fra den østtyske agent "Veran", da han ønskede at melde til sit bagland, at PET ikke havde gennemskuet ham. "Veran" arbejdede for den østtyske militære efterretningstjeneste, Verwaltung Aufklärung. Denne artikel vil stille skarpt på denne tjeneste og DDR's efterretningsvirksomhed.

Siden afslutningen af den Kolde Krig har der i den danske offentlighed været fokus på det tidligere DDR og ikke mindst på den dengangne østtyske stats Ministerium for Statssikkerhed (MfS). Interessen er blevet båret oppe af de afsløringer, der fulgte i kølvandet på åbningen af de østtyske arkiver samt af den aura af mystik, der hæfter ved efterretningstjenester generelt. Det gælder måske særligt MfS og ministeriets legendariske udlandstjeneste, Hauptverwaltung Aufklärung (HVA), der allerede under den Kolde Krig blev omtalt som en af verdens mest effektive efterretningstjenester. Det ry kunne i offentligheden ernære sig ved myten om chefen Markus Wolf som "manden uden ansigt" samt på spektakulære spionafsløringer. Tjenestens image var i Tyskland tæt forbundet med kanslerspionen, Günther Guillaume, hvis "dekonspirering" bragte socialdemokraten Willy Brandt til fald. På dansk grund var forholdene noget mere ydmyge, men ikke desto mindre omfattende dækket i medierne. Afsløringen af "rigtige spioner" var bestemt ingen hverdagskost i Danmark. DDR var imidlertid leveringsdygtig i to større af slagsen. Det drejede sig om sagerne mod de to DDR-borgere Gustav Holm Haase i 1968 og Jörg Meyer 1979.

Det rygte, HVA opbyggede allerede under den Kolde Krig, blev bestemt ikke mindre, da SED-regimet brød sammen og afslørede Ministeriet for Statssikkerheds enorme sikkerhedsapparat. I læ af virakken omkring MfS og HVA har den militære efterretningstjeneste imidlertid levet en stille tilværelse. I Vesten kendte man længe ikke dens rigtige navn, og nogle var endda i tvivl om, hvorvidt tjenesten faktisk eksisterede.¹ Navneproblemet var heller ikke let, da den militære efterretningstjeneste betjente sig af skiftende betegnelser i løbet af sin eksistens fra 1952 frem til 1990. I denne artikel vil den gennemgående blive kaldt Verwaltung Aufklärung.²

Tjenesten var underordnet DDR's Nationale Folkehær (Nationale Volksarmee, NVA) og

havde gennem mange år sit hovedkvarter på Oberspreestr. 58-60 i Berlin på et militært område, der officielt indeholdt hærens matematisk-fysikalistisk institut. Fra en kerne af blot 50 medarbejdere ved oprettelsen i 1952 udviklede den sig frem til slutningen af 1980'erne til at have godt 2000 ansatte. Selvom det tal i en dansk sammenhæng kan fremstå stort, så var Verwaltung Aufklärung en klar Benjamin i det østtyske efterretningslandskab.³

Tjenesten havde i sine velmagtsdage fra midten af 1960'erne og frem et udbygget centralt og regionalt apparat, der rådede over en bred palet af efterretningsmæssige metoder. Det omfattede:

- Illegale agentnetværker i Vesten.
- Eget netværk af agenter i DDR til support og logistiske opgaver (instruktører, kurerer, hververe, dækadresser)
- Legalister, det vil sige efterretningsfolk placeret på ambassaderne (efter DDR's anerkendelse i Vesten fra 1973). Legalisterne fremstod enten åbent som militærrattachéer eller i civile dækstillinger (presseattachéer, kultu-

rattachéer, handelspolitiske medarbejdere eller lignende),

- Teknisk spionage – overvågning af æterbåren kommunikation på modstanderens område.⁴

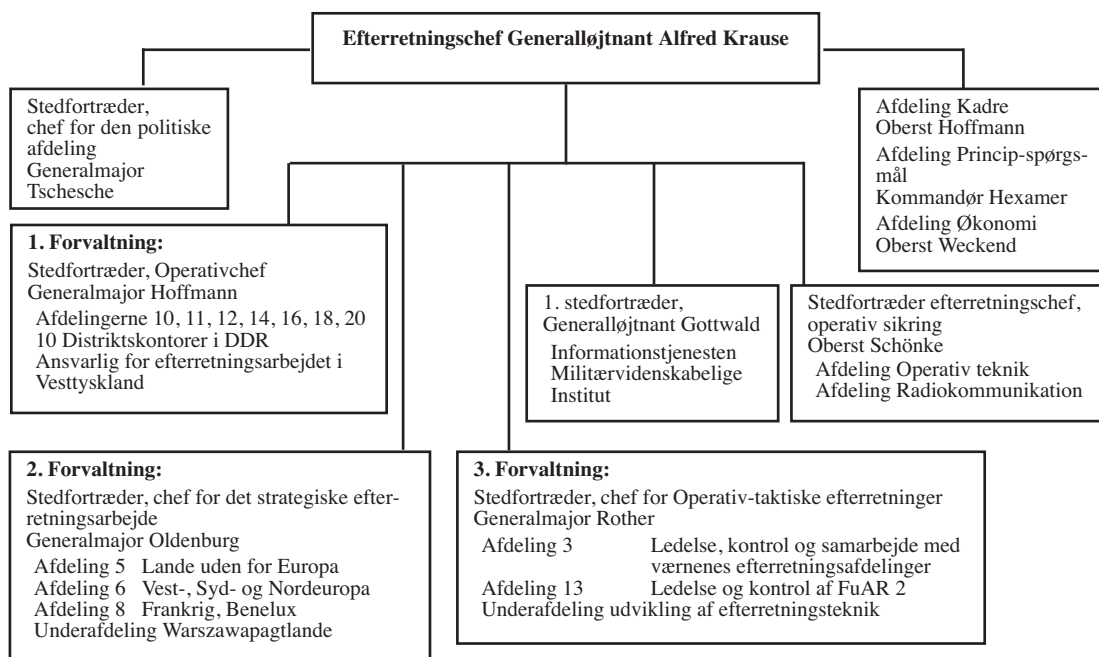
- Taktisk rekognoscering og overvågning af modstanderen, eksempelvis til søs eller fra tårne ved grænsen.

- Åbne kilder.

- Desuden en analyse-enhed, der samlede informationer fra alle tilrådighed stående kilder, egen radiosender til agentkommunikation samt en særlig skole ved den lille by Klietz ved Elben.⁵

Tjenesternes prioriteter

I den historiske debat om den østtyske spionage har der i vidt omfang været et misforhold mellem omtale og relevans. Snakken er gået i både medierne og Folketinget om "Stasi-spionerne". Til trods herfor har det endnu ikke været muligt at få klarlagt, hvor stor en rolle, Danmark spillede for MfS og ikke mindst for HVA. Sat noget på spidsen, så peger flere for-

DDR's militære efterretningstjenestes struktur 1984.

hold på, at den danske eftertids interesse for Stasi muligvis har været større end Stasis for Danmark. Plandokumenter for HVA's arbejde fra slutningen af 1980'erne viser, at danske mål kun spillede en lille rolle i tjenestens overordnede strategi.⁶ Den koncentrerede i stedet kræfterne om de store vestlige stater og her naturligvis primært Vesttyskland, om Kina samt om organisationer som NATO og EF.

Den såkaldte SIRA-database bekræfter i vidt omfang billedet.⁷ Systemet var en database, som HVA opbyggede i 1970'erne og 1980'erne for at holde styr på indgående informationer og analyser. Foretager man en søgning med ”Danmark” som søgeord, vil resultatet være overskueligt. Gennemgår man søgeresultaterne, vil man derpå finde, at en stor del kan tilskrives kendte vesttyske agenter og ikke agenter, der har været aktive i Danmark.

I modsætning til HVA er det i forbindelse med Verwaltung Aufklärung muligt at fastslå ikke blot en vedholdende, men også en ret omfattende interesse for Danmark. Allerede i sit udgangspunkt i 1952 var tjenesten sporet ind på, at den skulle være aktiv i Danmark. Dette skete på sovjetisk foranledning, da den unge østtyske stat på dette tidlige tidspunkt ikke reelt havde suveræniteten over sit område og slet ikke over sine væbnede styrker.⁸

Østtyskernes interesse for Danmark intensiveredes i starten af 1960'erne. Det var der tre årsager til. De to første havde med Danmarks og DDR's stilling inden for henholdsvis NATO og Warszawapagten at gøre, mens den sidste var af institutionel eller strukturel karakter. For det første oprettede Danmark sammen med Vesttyskland den såkaldte enhedskommando BALTAP, der inddrog vesttyskerne i forsvaret af Danmark og ikke mindst de danske stræder. For det andet blev DDR i starten af 1960'erne mere aktivt integreret i de østlige krigsplaner. DDR fik tildelt en rolle i forbindelse med en eventuel invasion af de danske øer samt i forbindelse med nedkæmpelsen af den danske marine i den vestlige Østersø. Den tredje og sidste årsag hang sammen med, at

Verwaltung Aufklärung i 1964 opslugte de hidtil selvstændige efterretningsafdelinger, der eksisterede i det østtyske forsvars enkelte værn. Dermed kom også marinens efterretningsafdeling under Verwaltung Aufklärung. Den østtyske marine – den såkaldte Folkemarine (Volksmarine) – havde BALTAP og dermed også Danmark som sin helt dominerende modstander. Dette var med til at fastholde fokus på denne modstander.

Som en følge af denne udvikling rykkede Danmark fra at have været et land, der nok var interessant for DDR's militære efterretnings-tjeneste, til at være en del af dens kerneområder. Således definerede tjenesten typisk sit primære virkefelt som den vesteuropæiske centralkommando og BALTAP-området.⁹ Denne prioritering fastholdt Verwaltung Aufklärung helt frem til de politiske omvæltninger i DDR i 1989/90.

Danmarks særstilling i tjenestens arbejde stod i modsætning til de øvrige nordiske lande, der kun spillede en mindre rolle for DDR's militær.

Emigranterne

En særlig gruppe, der var med til at tegne den militære efterretningstjeneste i opbygningsfasen, var de tidligere tyske kommunistiske emigranter, der havde opholdt sig i Danmark i 1930'erne og til dels under besættelsen. Emigranterne, der efter dagens standarder strengt taget var politiske flygtninge, fortsatte fra Danmark deres politiske virksomhed og organiserede herfra det illegale partiarbejde og modstanden mod Hitler. De fleste af dem flygtede efter 9. April videre til Sverige, mens enkelte forblev og deltog aktivt i modstandskampen.

Emigranterne, hvoraf størstedelen efter krigens afslutning bosatte sig i den sovjetiske besættelseszone/DDR, udgjorde et potentiale af know-how vedrørende de nordiske lande. Det var en viden, som ikke mindst Verwaltung Aufklärung og HVA's forløberorganisation ”Aussenpolitischer Nachrichtendienst” forstod

Kurt Vieweg, 1911-1976, kommunist, tysk emigrant i Danmark. Efter krigens afslutning vendte Kurt Vieweg tilbage til (Øst)Tyskland som landbrugsekspert. Fra 1950-1964 medlem af SEDs centralkomite. Flygtede i 1957 til Vesttyskland, men vendte tilbage til Østtyskland, hvor han blev fængslet for efterretningsvirksomhed. Senere blev han professor ved Institut for Nordeuropawissenschaften ved Universitetet i Greifswald.

at gøre brug af. Emigranterne rådede såvel over sproglige kompetencer som personlige netværker, der kunne aktiveres til fordel for tjenesterne. De besad på grund af deres aktiviteter i Norden for enten partiet eller for Sovjetunionen erfaringer med konspirativt arbejde. Derudover kendte de snævre cirkler omkring det eksilerede tyske kommunistparti hinanden. Det spillede rimeligvis ind på aktiveringen af de tidligere emigranter, at de ledende sovjetiske "rådgivere" for HVA var Andrej Grauer og Grigorij Slawin, der under krigen havde været stationeret ved NKVD's (det senere KGB) residetur på den sovjetiske ambassade i Stockholm. Herfra kendte de personligt HVA's første leder, den tidligere Komintern-agent og Spaniskæmper Richard Stahlmann, der havde været i eksil i Sverige. Han havde nære forbindelser til miljøer i Skandinavien. Således havde godt en tredjedel af den specialenhed, der havde været under

hans kommando under den spanske borgerkrig, været fra de nordiske lande.¹⁰

Også blandt Verwaltung Aufklärungs tidligste kadre er det muligt at finde tidligere emigranter. En af tjenestens founding fathers var Waldemar Verner, chefen for Folkepolitiet til søs (forløberen for DDR's marine). Verner var i øvrigt bror til det senere politbureauemedlem Paul Verner, der i 1950'erne var leder for Kommunistpartiet SED's centralkomites afdeling for fællestyske anliggendes, der opbyggede hemmelige forbindelser til de vesttyske kommunister.¹¹ Verner-brødrene, der havde været i eksil i Danmark og Sverige, nød tilsyneladende sovjetiske myndigheders gunst. De havde også begge været involveret i konspirativt arbejde i 1930'erne.¹²

Emigranternes opsamlede personlige relationer var også et aktiv, som efterretningstjenesterne i DDR forstod at kapitalisere. Det kom frem i eksemplet Kurt Vieweg, der efter

mange års landflygtighed først i Danmark og siden i Sverige, kom til DDR, hvor han gjorde lyn-karriere som landbrugsekspert og opnåede at blive chef for DDR's landbo-organisation VdgB, SED's sekretær i agrarspørgsmål og også kortvarigt viceministerpræsident i den østtyske regering. Allerede i 1953 kontaktede Verwaltung Aufklärung ham og lod ham og hans kone udfærdige en såkaldt "Tipper-liste".¹³ Det var en liste, hvor der blev opført navne på personer, der efter angiverens mening var egnede agentkandidater.¹⁴

Vieweg havde 1952 også anbefalet, at den militære efterretningstjeneste ansatte den tidligere Danmark-emigrant Richard Rösner. Dette skete, da tjenesten søgte en person, der ville være i stand til at opbygge arbejdet i netop Danmark.¹⁵ Rösner, der tidligere havde været agent for den sovjetiske militære efterretningstjeneste GRU, kom til at spille en central rolle for opbygningen af Verwaltung Aufklärung, idet han var tjenestens første partisekretær.

Hvor længe de østtyske efterretningstjenester var i stand til at drage nytte af emigranterne, leverede Kurt Vieweg et eksempel på. Således havde den meget omtalte "Lenz" sag i Danmark oprindeligt sin baggrund i de personlige bekendtskaber, som netop Vieweg havde opbygget under besættelsen.¹⁶ På lignende måde, viser et eksempel fra Sverige, hvordan efterretningstjenesterne i mange år kunne trække på renter fra 1930'ernes eksil. En tidligere emigrant blev godt tyve år efter krigen opfordret til at medvirke til, at en søn, han havde fået med en svensk kvinde, nu kunne hverves.¹⁷

Universitetet i Greifswald

Emigranten Vieweg levede en dramatisk og omskiftelig tilværelse, der er indgående skildret i en biografi af den tyske historiker Michael F. Scholz. Efter hans karriere i DDR, kom Vieweg i kløerne på kommunistpartiet SED's centrale parti-kontrol kommission, hvorefter hans position smuldrede i en sådan grad, at han måtte frygte for sin personlige sikkerhed.

Han valgte derfor i 1957 at flygte til Vesttyskland. HVA lokkede ham imidlertid hjem til DDR, hvorefter han tilbragte flere år i det berygtede tugthus i Bautzen. Da han kom ud, fandt han atter anvendelse for sit kendskab til Skandinavien, idet han fik arbejde som lektor og senere professor ved det Nordiske Institut eller Sektion Nordeuropawissenschaften ved Universitetet i Greifswald.

Institutionen har været i vælten i forbindelse med DDR's spionageaktivitet. Den er blevet kaldt en spionageskole, og det har konkret været muligt at påvise flere personer i lærerstaben med tilknytning til MfS.¹⁸ Instituttet havde også forbindelser til efterretningstjenesterne, hvilket også Verwaltung Aufklärungs historie viser. Dog er det nordiske instituts forbindelse til efterretningsverden mindre dramatisk og mindre mystisk, end det ofte lader sig fremstille.

Det nordiske institut var DDR's centrale institution for forskning og undervisning i nordiske forhold og sprog. Virksomheden foregik i samarbejde med de såkaldte praksis-partnere.¹⁹ Som navnet sagde var det institutioner, der omsatte DDR's udenrigspolitik. De var af-tagere af instituttets studerende samt af instituttets forskningsresultater. I modsat retning flød der til gengæld penge til blandt andet forskningssatsninger. Samarbejdet med partnerne havde den fordel, at instituttets forskning var i konstant føling med slutbrugernes behov.

Den væsentligste partner for det nordiske institut var DDR's udenrigsministerium. Efterretningstjenester kobede sig imidlertid også naturligt på. De udnyttede instituttets funktioner dels som tænketank, dels som undervisningssted.

NVA og dermed også Verwaltung Aufklärung fik øjnene op for instituttet i slutningen af tresserne omtrent samtidig med, at det udviklede sig fra rene sprog- og litteraturstudier til bredere tværfaglige kulturstudier med satsning også på aktuel nordisk politik. I tiden, der fulgte, udarbejdede instituttet flere forskningsarbejder for militæret. Det foregik i sagens natur i hemmelighed, hvorfor der i dag

typisk kun findes få og sporadiske henvisninger til denne virksomhed i universitetets arkiv. Således nævnes det i 1976 blot i en oversigt, at forskerne Horst Bien og Klaus Sokoll havde færdiggjort et bestillingsarbejde for NVA, uden at dette arbejde er nævnt andet steds i instituttets dokumenter.²⁰ Tilsvarende gælder en rapport som Vieweg i 1974 udarbejdede for den militære efterretningstjeneste om rustningsindustrien i Danmark.²¹ I universitetsarkivet findes ingen henvisninger til denne rapport. Da den var udfærdiget på videnskabelig vis med noteapparat, viser den i øvrigt, hvor langt, det er muligt at komme for en efterretningstjeneste ved hjælp af såkaldt "open source intelligence", det vil sige frittilgængelige kilder. Udelukkende ved brug af danske aviser og tidsskrifter var det lykkedes at skabe en omfattende oversigt over de vigtigste danske rustningsindustrier. Et andet eksempel på, hvorledes instituttet udnyttede åbne kilder til glæde for praksispartnerne, var dets såkaldte Dokumentations Centrum, der indeholdt udklip fra de nordiske medier.²² Om end det fremstår uspektakulært, var en sådan systematiseret samling af avismateriale – vel at mærke i tiden før internet, poltext og infomedia – af stor betydning som fundament for praksispartnernes arbejde.

Netop systematiseringen og baggrundsinformationen var vigtig for tjenesterne. Instituttets tværfaglige og praksisorienterede tilgang sikrede et bredt grundlag for videre arbejde med Danmark og Skandinavien. Det kan derfor ikke undre, at efterretningstjenesterne dels rekrutterede lovende studerende, dels lod officerer, der allerede arbejdede med Norden efteruddanne i Greifswald.²³

En tredje og sidste funktion, som det Nordiske Institut givet løste for tjenesterne, var at stille sine såkaldte "Reisekader" til rådighed. Begge de østtyske efterretningstjenester rådede over et stort netværk af agenter i DDR. De varetog de tidligere omtalte logistiske funktioner som kurerer, instruktører eller hververe. Til disse formål skulle man bruge DDR-borgere, der rejste i Vesten. Med Berlin-muren var det effektivt lykkedes SED-regimet at be-

grænse den trafik. Udrejse til det "Ikke-socialistiske udland" var derfor hovedsageligt forbeholdt loyale borgere, der rejste i embeds medfør. De kunne bruge deres officielle og legale ærinde som dække – også kaldet en "legende". Universitetsfolk havde troværdige og legitime legender både for at rejse i udlandet, men også for bredt at optage kontakt til værtslandets borgere.

I hvilket omfang forskere og studerende i Greifswald og andre universiteter i DDR på deres rejser i Norden understøttede efterretningstjenesternes virke, er endnu ikke tilbundsgående undersøgt. Dog foregår der pt. forskning på dette område i Tyskland.²⁴ Desuden må offentliggørelsen af det såkaldte Rosenholz arkiv, der blandt andet indeholder oplysninger om HVA's indenlandske netværker – omfattende godt 20.000 DDR-borgere – åbne for undersøgelse af rejsekadrenes funktion i udlandsarbejdet.²⁵

Underkendt overvågning

Som historien om det nordiske institut viser, var efterretningsverdenen ofte mere trivial og mindre dramatisk end de billeder, der kan vise sig for nethinden, når ord som spionskole finder anvendelse. Denne forskel mellem populære forestillinger om spionagemiljøet og dagligdagens arbejde i den militære efterretningstjeneste er slående. Et felt, hvor dette fremstår tydeligt, er Verwaltung Aufklärungs arbejde med den såkaldte operativt-taktiske opklaring. Det begreb dækkede over kombinationen af teknisk spionage og rekognoscering.

I Østersøen stod NATO og Warszawapagten styrker ansigt til ansigt. Det var naturligvis et vist risikomoment; overvejningen var ikke lang og modstanderens øvelser kunne derfor hurtigt vendes til blodig alvor. Det var en udfordring for efterretningstjenesterne at sikre en grad af vished for, at man ikke pludselig blev fanget med paraderne nede. Til gengæld åbnede situationen også muligheder for efterretningstjenesterne. BALTAP's flådeøvelser og bevægelser kunne let overvåges. Derud-

over havde DDR et løbende behov for at sikre den såkaldte “order of battle”, altså hvor er modstanderne og hvornår? Dette havde ikke mindst betydning, hvis den Kolde Krig udviklede sig til en væbnet konflikt. Hvor omfattende opgaven var ses derved, at østtyskerne skulle have styr på et område på 38.400 km², hvor NATO-styrkerne havde cirka 600 flådeenheder og militære installationer. I tilfælde af krig havde Folkemarinens forpligtet sig til inden for 12 timer at have overblik over 70 % og efter 24 timer 85 % af modstanderens fartøjer.²⁶

DDR’s overvågning af den vestlige Østersø foregik i koordination med Polen og Sovjetunionen, således at østtyskerne tog sig af området syd for stræderne og vest for Bornholm.

Det skete ved et omfattende system. Fra grænsetroppernes vagttårne langs DDR’s Østersøkyst overvågedes ikke blot hele det østtyske territorialfarvand, men ved hjælp af radar kunne de overskue det meste af den vestlige Østersø. I luften patruljerede fly fra DDR’s 3. luftforsvars division samt Folkemarinens helikoptere. Helt centralt i overvågningen var imidlertid marinens skibe. De indtog faste forposter i Folkemarinens operationszone, der igen var forbundet med sovjetiske og polske forposter, så det samlede net strakte sig fra Skagen i vest til Pillau i øst. Skibene havde i modsætning til luftstyrkerne den fordel, at de kunne følge og observere BALTAP enheder gennem flere uger. Blandt Folkemarinens skibe var fire særligt udstyret til overvågning af radiosignaler samt af radiokæde-signaler, hvilket blandt andet gjorde dem i stand til at opfange telefonsamtaler i NATO-nettet ACE HIGH. Yderligere var disse såkaldte spionskibe udstyret med særligt fototeknisk udstyr, så de kunne affotografere NATO-enhederne og de danske kyststrækninger.²⁷

Betydningen af denne form for opklaringsvirksomhed kan dårligt overvurderes i DDR’s samlede militære efterretningsvirksomhed over for Danmark. Den skaffede relativt sikkert og billigt informationer om NATO-styrkernes omfang, operationer og udstyr. Derud-

over gav den løbende kontrol et opdateret real time billede af sikkerhedssituationen i Østersøen.

Kommunisterne

Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) var det eneste parti, der konsekvent og vedholdende under hele den Kolde Krig var modstander af det politiske system i Danmark og som ganske åbent solidariserede sig med Sovjetunionen og de østeuropæiske lande. Spørgsmålet om, hvor langt danske kommunisters loyalitet over for østlandene strakte sig, er blevet rejst flere gange både under og efter den Kolde Krig. Formuleret mere direkte lød det – var DKP’erne potentielle spioner for Warszawapagten? Partifunktionærers hyppige færden på øst-ambassaderne, partiskolingen i DDR og medlemmernes og ledernes rejser til kommunistiske lande måtte give anledning til spekulation i det omgivende samfund. Ikke mindst fordi DKP var et noget lukket parti.

Den mangeårige chef for DDR’s politiske efterretningstjeneste HVA, Markus Wolf, har fremført, at netop kommunisterne i Vesten var tabu for hvervninger.²⁸ Der var også klare argumenter, der talte for dette. Afsløringer af kommunister som agenter ville ramme dobbelt tilbage på DDR; dels var spionafsløringer uværligt forbundet med renommétab for Østtyskland; dels – og måske værre – fordi det ville ramme DKP og videre måske de kommunistiske partier i Vesten med legitimitetstab og måske endda forbud. Som DDR’s nærmeste venner og allierede i Vesten gjaldt det om at undgå, at kommunisterne på denne måde blev udstillet. Risikoen for at blive opdaget måtte anses for at være stor, idet østtyskerne rimeligvis regnede med, at kommunisterne befandt sig i sikkerhedstjenesternes søgelys. Yderligere havde kommunisterne det minus, at de – netop på grund af deres politiske overbevisning – for eksempel blev holdt borte fra betroede stillinger i militæret.

På den anden side har kilderne fra den militære efterretningstjeneste vist, at man i hvert fald i denne tjeneste var fleksible i omgangen

med et muligt forbud mod at hverve kommunister. Lederen af Verwaltung Aufklärung arbejdede med det kapitalistiske udland, minus Vesttyskland, generalmajor Harry Rathmann, opfordrede i 1984 sine medarbejdere til mere aktivt at hverve nye agenter i DDR-venskabsforeningerne, fagforeningerne, fredsbevægelsen og i de kommunistiske partier.²⁹

Det var en klart risikabel kurs at slå ind på. Opfordringen faldt da også på et tidspunkt, hvor Verwaltung Aufklärung havde vanskeligt ved at skabe resultater samtidig med, at den politiske og militære situation i Europa var skærpet. Det kunne således tyde på, at hovedreglen om at holde fingrene fra de vestlige kommunister skulle afvejes i forhold til tjenestens konkrete behov. I relation hertil må det anses for meget sandsynligt, at Verwaltung Aufklärung søgte støtte hos de danske kammerater i de første år af tjenestens eksistens. DDR stod nemlig i disse år isoleret i Danmark og var i hvert fald indtil anden halvdel af 1950'erne afhængige af DKP for overhoved at gøre sig gældende. De informationer østtyskerne i disse år lå inde med omkring Danmark og det danske forsvar stammede udelukkende fra frittilgængelige kilder. De havde imidlertid stadig brug for en hjælpende hånd til at skaffe materialet. Denne håndsrækning kunne meget vel stamme fra DKP.³⁰

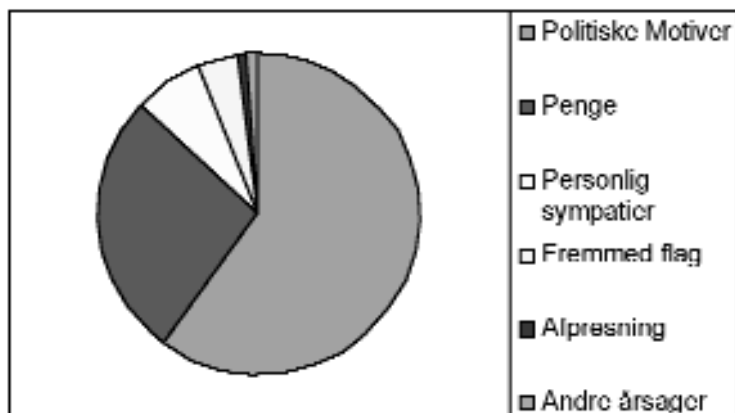
Kommunister, der hjalp den militære efterretningstjeneste, blev i DDR-terminologien

kaldt "Vertrauenspersonen" altså tillidspersoner. Den kategori befandt sig i en mellemposition mellem den "rigtige" hvervede agent og den såkaldte "aftapningskontakt", der var personer, som blev systematisk udfriddet af en efterretningsofficer. Verwaltung Aufklärung definerede tillidspersonen som:

"en borger i operationsområdet, der på grund af en funktion eller tilhørsforhold til kommunistiske eller progressive organisationer ikke kan føres og behandles som agent. Tillidspersonen råder over operative muligheder og arbejder på baggrund af politisk motivation, frivillighed og i et tillidsforhold til medarbejderne i udlandsapparatet. Inden for rammerne af samarbejdet er tillidspersonen klar til at påtage sig og løse opgaver, samt at rapportere om løsningen."³¹

Definitionen af en tillidsperson viste både fordelene og ulemperne i forbindelse med DKP'erne. Ifølge den sidste legale resident på DDR-ambassaden var det imidlertid ikke en metode, han yndede at betjene sig af. Ganske vist havde han som ambassade-funktionær kontakt med DKP. Men som kilder regnede han dem ikke for noget fornuftigt bidrag.³²

Kommunisterne havde dog én stor fordel for de østtyske efterretningstjenester. Både Verwaltung Aufklärung og HVA havde som deres helt klare præference, at deres agenter skulle være hvervet på ideologisk grundlag.

Fordeling af hvervningsårsager for HVA i 1980'erne.³⁴

De ideologisk motiverede agenter havde helt indlysende fordele. De var langt mere loyale og driftsikre, end dem, der havde ladet sig hverve på baggrund af hurtig økonomisk vind-ing. Dette var også læren i en tale, som den militære efterretningstjenestes chef Arthur Franke holdt til unge efterretningspoder i forbindelse med afslutningen på deres skoling i 1974. Han understregede vigtigheden af, at de altid søgte et fælles politisk ståsted med deres agenter – også dem, der var hvervet på et andet grundlag.³³

En ideologisk hvervning betød ikke, at agentens holdninger behøvede at være fuldstændigt sammenfaldende med DDR-regimets. Det kunne også være på et mere snævert politikområde, hvor et delvis sammenfald kunne danne rammen om en positiv dialog mellem føringsofficeren og agenten.³⁵ Ønsket om fred og stabilitet var i den sammenhæng meget brugt.

Den dobbelte overvågning

Et kildeproblem i arbejde med DDR's efterretningsvirksomhed generelt er den omfattende arkivdestruktion, der fandt sted i tiden efter murens fald. I forhold til Ministeriet for Stats-sikkerhed satte oppositionen i borgerretsbevægelsen en stopper for ødelæggelserne, da de i januar 1990 stormede ”Stasi-centralen”, altså ministeriets centrale bygninger i Normannen-strasse i Østberlin. De bevogtede kontorerne og sørgede for, at belastende materiale ikke blev bortskaffet. En undtagelse var udlandstjenesten HVA, der fik tilladelse til at opløse sig selv. Den militære efterretningstjeneste fik endnu bedre muligheder for at ødelægge deres akter. Tjenesten fortsatte nemlig sit virke helt frem til DDR-statens opløsning i efteråret 1990.

Da det ikke lykkedes at få en aftale i stand mellem Forbundsrepublikken og DDR angående amnesti for den tysk-tyske spionage, accepterede den demokratisk valgte regering De Maiziere endog at destruktionen af personrelaterede akter fortsatte gennem sommeren 1990.³⁶ Desuden fik den militære efterret-

ningstjeneste størstedelen af sit arkiv, der på grund af en særlig aftale befandt sig i Ministeriet for Statssikkerheds varetægt, udleveret. Tilbage blev blot en restbestand på nogle få hyldemeter.

Således syntes sporene af Verwaltung Aufklärung agentvirksomhed at være slettet for eftertiden i det omfang, at efterretningsoffice-erne ikke faldt for fristelsen for at prisgive deres spioner til de tidligere modstandere i Vest. I den situation kan de ikke altid gennemskuelige magtstrukturer og kontrolmekanismer i DDR komme dagens historikere til hjælp. Regimet led af en kronisk mistænksomhed over for sin egen befolknings loyalitet og af frygt for det kapitalistiske Vestens infiltrationsforsøg. Denne indstilling gav sig udslag i det vildt voksende MfS-apparat og en yderst repressiv holdning til anderledes tænkende. Det kom også til udtryk i, at regimet indsatte den ene efterretningstjeneste til at holde øje med den anden. NVA havde nemlig ikke sit eget kontraefterretningsapparat. MfS Hovedafdeling I sørgede derfor for sikkerheden inden for det østtyske militær. Her optrådte MfS under pseudonymet ”Verwaltung 2000”. En særlig underafdeling heraf havde ansvaret for de højsensitive dele af det militære apparat som eksempelvis den militære efterretningstjeneste. Hvor grundigt folkene fra statssikkerheden gik til værks kom til udtryk i graden af infiltration af den militære tjeneste i 1980'erne. I de to forvaltninger I og II, der var de dele af tjenesten, der arbejdede med agent-erne samt med de legale residenturer på ambassaderne i Vesten, bijobbede hver tredje officer for statssikkerheden ved siden af deres tjans i Verwaltung Aufklärung.³⁷

MfS brugte også denne position i den militære efterretningstjeneste til at spille med musklerne over for den mindre Verwaltung Aufklärung. Således lykkedes det MfS i dens operation ”Manipulator” at bringe Verwaltung Aufklärungs daværende Theo Gregori til fald i en korruptionssag, hvor chefens nærmeste medarbejder og personlig fortrolige oberst Photenhauer leverede statssikkerheden det fornødne skyts.³⁸ Samtidig rettede MfS et

DDR gæster på besøg hos DKP i 1977. Fra Danmark tager Knud Jespersen, Ib Nørlund og Jørn Christensen imod Paul Verner, medlem af SEDs politbureau og DDRs ambassadør i Danmark Otto Heilmann. (Foto: ABA)

angreb mod Verwaltung Aufklärung, der blev beskyldt for generel dårlig organisation og ledelse.

MfS' undergravning af den militære efterretningstjeneste har paradoksalt nok haft den effekt, at der i det såkaldte "Stasi-arkiv"³⁹ er overvintret spejlbilleder af Verwaltung Aufklärungs agentsager, når føringsofficerer eller officerer i ledende positioner har videregivet informationer til statssikkerheden. Endnu er der i Stasi-arkivet ikke skabt praktiske muligheder for en systematisk og omfattende til-

gang til disse sager, der udgør et interessant fremtidigt forskningsområde. I forhold til Danmark er der imidlertid eksempelvis fremkommet dele af sagsakterne om agenten ”Veran”, der var aktivt i 1980’erne.

”Veran”

I sagen om agenten ”Veran” slår historien om Verwaltung Aufklärungs virke i Danmark et slag omkring det danske historikermiljø. Samtidig viser den såvel flere af de østtyske

efterretningstjenesters arbejdsmetoder som nogle af de generelle problemer, DDR’s efterretningstjenester stod over for i 1980’erne.

Sagen om agenten ”Veran” alias Rüdiger Meitz tog sin start 1981, da agenten angiveligt afhoppede under et studiebesøg i København, hvor han blandt andet sad på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA) og samlede materiale til en afhandling, som han skrev på Universitetet i Greifswald. Bag denne dækhistorie befandt sig imidlertid Verwaltung Aufklärungs afdeling for ”special operations”, der havde planlagt at plante ”Veran” i Danmark.

Den 1. December 1981 ringede Veran til DDR-ambassaden i København, hvor han kort meddelte, at han ønskede at forblive, at han havde taget kontakt til den vesttyske ambassade – der i hans korrespondance med føringsofficererne gik under navnet ”Bodo” – og at han i øvrigt var bevidst om konsekvenserne af sin handling.⁴⁰ Opkaldet til DDR-ambassaden var en demonstrativ handling, der skulle understøtte den dækhistorie, som ”Veran” opbyggede omkring sin person. Østtyskerne regnede nemlig med, at ambassaden var under observation, hvorved ”Veran” opkald ville blive opfanget.⁴¹

Tilsyneladende virkede hans dækhistorie både blandt modstandere og støtter af DDR staten. I hvert fald skaffede den vesttyske ambassade ham et nyt pas uden videre formaliteter. Han blev mod forventning ikke forhørt af vesttyskerne. Det gjorde han til gengæld af danske PET, der dog ifølge ”Veran” hverken nærede mistanke eller gik ham hårdt på klengen.⁴² Også de danske kommunister i studenterorganisationen Komm-S købte historien. De forsøgte at overtale agenten til at rejse hjem igen til DDR. Da bønner og gode ord ikke hjalp afbrød de forbindelse med ham.⁴³

På den måde var ”Veran” parat til at optage sit virke i Danmark. Hans mål var at forblive i Danmark, alternativt kortvarigt at søge til Forbundsrepublikken til en såkaldt ”Zwischenlegalisierung”. Det ville sige en periode, hvor han afventede, at begivenhedernes gang styrkede hans dækhistorie for at vende tilbage til Danmark.

“Verans” opgave i Danmark var, at han skulle søge ind i universitetsmiljøet, hvor han skulle virke som hverver. Hans føringsofficer, der opretholdt forbindelsen med ham gennem kodede telefonsamtaler, kodede breve og enkelte træf, håbede blandt andet at få ham i spil som såkaldt “Romeo”-agent, altså en agent der gik efter at udnytte kvindelige bekendtskaber i efterretningsmæssig sammenhæng.⁴⁴

“Veran” skulle placeres i universitetsmiljøet helst i København, men Østberlin var langt fra afvisende, da der viste sig en mulig åbning ved det nyåbnede Institut for freds – og konfliktforskning i Lund.⁴⁵ Verwaltung Aufklärung var tilmed parat til at lade ham søge ind på Goethe instituttet i København, selvom det blev regnet som en base for den vesttyske efterretningstjeneste Bundesnachrichtendienst. Med en placering i disse miljøer ville “Veran” umiddelbart være i en position, hvor han kunne udse sig håbefulde unge mennesker, der i deres karrieres forår kunne kanaliseres i en retning, der på sigt kunne vise sig gunstig for efterretningstjenesten. Disse såkaldte perspektagerter var en metode, der bragte DDR’s efterretningstjenester nogle af deres bedste resultater. I Danmark var det mest fremtrædende eksempel agent Lenz, der allerede blev hvervet i en alder af 18 år og først nåede det forudsete mål for hans hvervning over ti år efter, nemlig EF-kommissionen.⁴⁶

Agenter i firserne

Indslusningen af “Veran” kom ikke ud af det blå, men var udtryk for en målrettet satsning fra Verwaltung Aufklärungs side.

I starten af 1980’erne strammede Verwaltung Aufklärung op. Det skete i lyset af en drastisk forværret international situation. Risikoen for militær konfrontation steg til et niveau, verden ikke havde set siden Cuba-krisen.⁴⁷ Det var naturligvis en situation, der stillede krav til efterretningstjenesterne – og ikke mindst de militære. I Warszawapagt-landene var de særligt efterspurgt, fordi der i den sovjetiske ledelse havde bredt sig en tiltagende frygt for et NATO-angreb. Sovjetunionen

beordrede derfor både sine egne samt sine allierede tjenester til at styrke det såkaldte “Early Warning”-system altså advarselssystemet mod fjendtlige angreb. Det skete gennem den såkaldte operation Ryan, der skulle forebygge overraskelseseffekten af et NATO-atomangreb.⁴⁸

I det klima besluttede Verwaltung Aufklärung at samle sine kræfter omkring tjenestens kerneopgaver. Det betød øget koncentration om landene i NATO’s centraleuropæiske kommando og i BALTAP, dvs. også Danmark.⁴⁹ Det adstedkom et præstationspres på tjenesten, der forventede at medarbejdere skaffede flere agenter i de europæiske hovedlande. Det var Benelux, Danmark, Vesttyskland, Frankrig og England. Alternativt skulle den hverve agenter i andre europæiske lande, men med henblik på et hovedland. Det ville med andre ord sige, at hvis der skulle hverves agenter i Sverige skulle det ske med Danmark for øje. De forventninger, tjenesten stillede til resultaterne, var imidlertid overdrevne – således fremgår det i hvert fald af en evaluering af Verwaltung Aufklärungs strategiske arbejde. Medarbejderne kunne ikke opfylde de høje krav og var derfor nødt til at tage større chancer, hvilket blot gav vestlige efterretningstjenester åbninger til at infiltrere netværkerne.⁵⁰

Tidspunktet for Verwaltung Aufklärungs hvervningssatsning var også de dårligst tænkelige. I 1970’erne havde de østtyske tjenester haft stor succes. Ikke mindst fordi mange unge i kølvandet på 68 var villige til at lade sig hverve på ideologisk grundlag for DDR. I 1980’erne aftog succesraten. DDR og Østblokken fremstod til stadighed mindre som et reelt socialistisk alternativ, og landenes styrer og økonomi var stagnerende. Det mærkedes på efterretningstjenesternes muligheder for at hverve nye agenter.

Derfor var udsendelse af hververe som “Veran” til de centrale lande som Danmark vigtige for at opbygge nye netværke og derved forynge Verwaltung Aufklärungs apparat. “Veran” var dermed et typisk resultat af sin tid.

Det var udfaldet af hans mission også. For

ganske vist lykkedes det ham at foretage en troværdig afhopning. Til gengæld lykkedes det ikke at vinde fodfæste i Danmark, ej heller med en kortere eller længere mellempriode i Sverige eller Vesttyskland. “Veran” nåede derfor ikke at blive etableret som hverver i Danmark, og Verwaltung Aufklärung endte med at stille sig tilfreds med væsentligt mindre. Målet Danmark, der havde været det bærende for operationen, blev opgivet og tjenesten omskolede ham til at være såkaldt “objektbeobachter”. Det var en person, der boede i umiddelbar nærhed af en militær installation og derfor havde mulighed for at overvåge det udefra og samle informationer fra lokalområdet. “Veran” fik til opgave at holde øje med den 16. Vesttyske pansergrenaderbrigade i Holsten.⁵¹

“Verans” udvikling fra lovende hverver i Danmark til overvåger i Vesttyskland, var symptomatisk for den militære efterretningstjenestes planer for 1980’erne. Tjenestens forsøg på at oprette nye agentnetværker endte i en blindgyde. I slutningen af 1980’erne måtte dens anden forvaltning, der havde ansvaret for Vesten bortset fra Vesttyskland, erkende, at det i perioden 1985-1989 ikke var lykkedes at etablere nye netværker i de europæiske kernerlande. Tjenestens succeser var begrænset til ustabile regioner i den tredje verden.⁵² Parallelt med denne nedadgående hvervningsfrekvens pressede ledelsen på, for at de legale residure på DDR’s ambassader blev mere aktivt engagerede i agentarbejdet.⁵³ Det var relativt nyt i DDR’s sammenhæng, fordi landet indtil 1973 ikke havde ambassader i Vesten og i årene umiddelbart derefter holdt sig tilbage fra at udnytte de nye muligheder fuldt ud. Endnu i 1986 havde tjenesten blot registreret otte agenter med tilknytning til DDR-ambassaderne rundt om i verden.⁵⁴

Krigsforebyggende eller Konfliktbevarende

Uanset den skrantende hvervning i DDR-sta- tens sidste årti var den militære efterretnings- tjeneste i stand til at forsyne den militære og politiske ledelse med analyser og rapporter

om modstanderne i NATO. I forhold til Dan- mark kan der konstateres et højdepunkt i 1977. Dette år deltog Verwaltung Aufklärung i et flerårigt østtysk studie af de militære for- hold omkring Østersøens udfaldsveje, det vil sige Danmark og BALTAP-området. I efter- retningstjenestens delanalyse, der var koncen- treret om det sømilitære, der var væsentligst for DDR, var forfatterne i stand til at beskrive de danske kapabiliteter, forventede operationer i krigstilfælde samt den fremtidige udvikling.⁵⁵

Den mangeårige leder af Verwaltung Auf- klärungs analyseafdeling generalmajor Alex- ander Karin, roste for nyligt sin tidligere tje- neste for, at den havde bidraget med troværdi- ge og gode oplysninger om modstanderen, hvorved den havde bidraget til freden.⁵⁶ At netop efterretningsvirksomheden skulle have haft en stabiliserende effekt på den Kolde Krig, er en påstand, der ofte fremkommer fra tidligere østtyske efterretningsfolk og agen- ter.⁵⁷ Men det er så langt fra blot repræsentan- ter for de slagte østtyske tjenester, der er eks- ponent for denne holdning. Det er således en almindelig antagelse omkring efterretningstje- nester, der bliver brugt til at legitimere deres virke.

Undersøgelsen af DDR’s militære efterret- ningstjeneste har vist, at spørgsmålet om, hvorvidt efterretningsvirksomheden faktisk gavnede freden deler sig i to, nemlig det korte og det lange sigt. På kort sigt gavnede efter- retningsvirksomheden ikke kun verdensfre- den, men også ledelsens sjælefred. I en situa- tion, hvor to enorme militær apparater stod li- net op over for hinanden ned gennem Europa, kunne nerverne sidde uden på tøjet. Hver gang NATO afholdt store øvelseskomplekser i Vesteuropa, gruede man i Østberlin og sand- synligvis også i Moskva for, om det nu denne gang var alvor. Man behøvede vished for, at det ikke var alvor, og at man derfor ikke behøvede at svare igen, måske med et præventivslag.

Hvordan efterretningstjenesterne i praksis var med til at gyde olie på de rørte vand giver Esbjerg havn et eksempel på. I forbindelse med store vestlige øvelser, sendte Verwaltung

Kortet viser de vesttyske angrebsplaner i en lynkrig mod DDR.

Aufklärung en såkaldt "Marschaufklärer" – det dækkede i DDR-terminologien over en spejder – hertil. Hans opgave var at holde øje med de britiske styrker, som østtyskerne regnede med ville ankomme til Danmark som forstærkninger i krigstilfælde. Rationalet var, at Danmark var en så vigtig brik for udfaldet af en militær konfrontation i Europa, at NATO ikke ville indlede en krig uden at have de fornødne styrker på plads. Spejderen i Esbjerg skulle derfor tilse, i hvilket omfang de engelske styrker ankom og hvilket materiel, de havde med sig. Alt efter, hvordan denne lakmusprøve faldt ud, kunne alarmniveauet i Østberlin skrues op eller ned.⁵⁸

Efterretningstjenesten var således med til at skabe vished omkring modstanderen. På den anden side havde dens virke også en konfliktbevarende funktion. Verwaltung Aufklärung arbejdede ligesom de fleste efterretningstjenester med såkaldt worst case scenarier. Det skulle medvirke til, at DDR ikke risikerede

ubehagelige overraskelser. Det indpodede imidlertid også tjenesten med en grundlæggende skepsis over for modstanderen. Denne holdning blev yderligere styrket som følge af DDR-statens og dermed også den militære efterretningstjenestes ideologiske ballast. Hvilken betydning det havde fremgik eksempelvis i undervisningen af tjenestens analytikere. De fik at vide, at "en partiholdning anvendt som teoretisk-metodisk princip vil sige at bruge arbejderklassens standpunkt som tilgang på alle felter, der angår vurderingen af modstanderens militære potentiale, hjælper informationstjenesten til at forstå endog meget komplicerede forhold og processer på det sikkerhedspolitiske og militære område korrekt. Det hjælper den til at undgå alvorlige fejlfortolkninger".⁵⁹

Med den marxistisk-leninistiske ideologi skulle efterretningstjenestens analytikere være i stand til at gennemskue modstanderens "aggressive karakter", selv når NATO i interne hemmelige dokumenter beskrev sine operationer som forsvar.⁶⁰

Ifølge den marxistisk-leninistiske verdensforståelse var Vesten aggressivt indstillet, hvorimod de kommunistiske lande betragtede sig selv som "fredens lejr". Det var helt fundamentalt for DDR-styret selvforståelse, hvorfor der ikke kunne stilles spørgsmåltegn herved.

Det kom til fulde til udtryk i den måde den militære efterretningstjeneste beskrev Danmark. Det var i særdeleshed tilfældet efter, at Danmark i enhedskommandoen dannede fælles front med DDR's hovedfjende, Vesttyskland. Det skridt fik de røde lamper til at blinke i Østberlin, hvor sagen blev debateret på topniveau.⁶¹ Her blev øvelser, der skulle træne invasionsforsvaret fremstillet som første etape i en udvikling, der ville føre til en invasion af DDR. Da den ikke kom udså efterretningstjenesten sig andre alarmerende forhold, der kunne nære vagtsomheden i Østersørummet. I 1970'erne, hvor Warszawapagt-landene stod stærkest, gav man det dansk-vesttyske forsvar det noget nebuløse prædikat "offensivt forsvar", der havde en skæbnsvanger klang.⁶² Enhver styrkelse af NATO-forsvaret blev på

den måde betragtet som en alvorlig og potentiel offensiv risiko for Warszawapagten.

De markante fjendebilleder blev kolporteret videre opad i det politiske system. De politiske ledere, der ikke havde mulighed for at dykke ned i efterretningsmateriale, men derimod læste komprimerede sammenkog, fik blandt andet i DDR's nationale forsvarsråd serveret dystre præsentationer af NATO. I rådet koordinerede den militære efterretningstjeneste sine resultater med Ministeriet for Statssikkerhed. Derved fremstod resultaterne med stor autoritet, da der bag efterretningsanalyserne måtte formodes at ligge et dybtgående kendskab til modstanderens hemmeligheder. På denne måde bekræftede efterretningstjenesterne lederne i de forestillinger, som de ofte og gerne offentligt optrådte med omkring ”imperialisterne”. Den naturlige konsekvens af, at man stod over for en sådan modstander, var at styrke ens egen position. Derved cementeredes den spiral af frygt og mistro, der drev den Kolde Krig fremad.

Noter

1. Walter Richter, *Die militärische Nachrichtendienst der DDR und seine Kontrolle durch das Ministerium für Staatssicherheit*. Frankfurt a.M. 2002. Side 34.
2. Tjenestens officielle betegnelser var:
1952-1953: Verwaltung für Allgemeine Fragen
1953-1956: Verwaltung 1000
1956-1957: 19. Verwaltung
1957-1958: Verwaltung für Koordinierung
1958-1964: 12. Verwaltung
1964-1984: Verwaltung Aufklärung
1984-1990: Bereich Aufklärung
1990: Informationszentrum
3. Til sammenligning havde MfS' HVA i 1980'erne godt 4.000 medarbejdere, mens ministeriet som helhed rådede over næsten et hundrede tusinde.
4. Også kaldet Signalopklaring eller Signal Intelligence (SIGINT).
5. Den militære efterretningstjeneste er i øvrigt primært beskrevet hos: Bodo Wegmann, ”Die Aufklärung der Nationalen Volksarmee”. Georg Herbristrit, Helmut Müller-Engbergs, (red) *Das Gesicht dem Westen zu...*, Berlin 2003. Side 215-223.
Walter Richter, *Die militärische Nachrichtendienst der DDR und seine Kontrolle durch das Ministerium*

- für Staatssicherheit. Frankfurt a.M. 2002.
- Helmut Göpel, „Aufklärung”. Klaus Naumann, Anspruch und Wirklichkeit. Hamborg 1993. Side 221-248.
- Hans Rudolf Fuhrer, ”Die Schweiz und Österreich im Fadenkreuz des militärischen Nachrichtendienstes der DDR?”. Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik. Berlin 1999. Side 497-524.
6. Dokumentet er aftryk som nr. 19 ”Planorientierung des Leiters der Hauptverwaltung A für das Jahr 1989”, Nr. 21 ”Zielobjekte der HVA” i: Hurbertus Knabe, *Westarbeit des MfS. Das Zusammenspiel zwischen ”Aufklärung” und ”Abwehr”*. Berlin 1999.
7. SIRA står for ”System zur Informationsrecherche der HVA”.
8. Senator für Inneres Berlin. *Östliche Untergrundarbeit gegen Westberlin*. Berlin 1959. Side 11.
9. Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage mod Danmark under den Kolde Krig*. København 2005. Side 290.
10. Michael F. Scholz, ”De tidligere Skandinavien-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54”. Thomas Wegener Friis, Andreas Linderth (red.), *DDR og Norden*. Odense 2005. side 52.
11. Heike Amos, *Politik und Organisation der SED-Zentrale und ZK-Apparat*. Hamborg 2003. Side 119ff.
12. Michael F. Scholz, *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*. Stuttgart 2000. Side 109,133.
13. Michael F. Scholz, ”Remigranten und Spionage”. *Deutschland Archiv*. Nr. 5 . XXXIII 2000. Side 747.
14. Året efter blev han ligeledes kontaktet af HVA i samme ærinde.
15. Michael F. Scholz, ”Remigranten und Spionage”. *Deutschland Archiv*. Nr. 5 . XXXIII 2000. Side 746.
16. ”Den dobbelte mand”. *Politiken*. 11.4.2004.
17. Michael F. Scholz, *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*. Stuttgart 2000. Side 253.
18. Dette er bl.a. sket i artiklen ”Stasis danske skole” i *Jyllandsposten*. 16.1.2000. Instituttet er også blevet beskrevet af to journalister, Mette Herborg og Per Michaelsen, i debatbogen *Ugræs*.
19. Instituttets partnere talte DDR's udenrigsministerium, SED's centralkomites (CK) afdeling for udenrigspolitik og internationale forbindelser, CK's afdeling for videnskab, Ministeriet for udenrigshandel, Kulturministeriets afdeling for internationale forbindelser, Intertext, Urania, Radio Berlin Internationals (RBI) svenske og danske redaktion, Liga für Völker

- freundschaft, Komiteen for Østersøgen, den stående komite for arbejderkonferencerne, FDJ's afdeling for internationale forbindelser, FDGB's afdeling for internationale forbindelser. Desuden samarbejdede det nordiske institut med følgende videnskabelige institutioner: Institut für Gesellschaftswissenschaften beim Zentralkomitee der SED, Institut für Internationale Beziehungen Potsdam-Babelsberg, Institut für Staat und Recht Potsdam-Babelsberg, Sektion Außenwirtschaft Berlin, Sektion Theoretische und Angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität Leipzig, Akademie der Wissenschaften der DDR. Samt desuden MfS og Forsvarministeriet. Universitätsarchiv Greifswald (UAG): Nordeuropawissenschaften (NEW) 5: „Entwicklung der Sektion Nordeuropawissenschaften und ihrer Wissenschaftsbereiche bis 1980“. 1973. Side 22.
20. UAG: NEW 64: “Zur Forschung im Zeitraum 1971-1975“. 18.1.1976.
21. Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) : ZA AIM 1200/77 Bd. II: “Analyse und Bewertung der Kriegswichtigen Industrie Dänemarks, 1976.
22. UAG: NEW 5: „Entwicklung der Sektion Nordeuropawissenschaften und ihrer Wissenschaftsbereiche bis 1980“. 1973. Side 25.
23. Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage i Danmark*. København 2005. Side 225.
24. Stefan Reichert fra Martin Luther Universitetet Halle-Wittenberg arbejder i øjeblikket på en afhandling om MfS på dette universitet. I den sammenhæng beskæftiger han så også med HVA's brug af universitetets rejsekadre.
25. Om Rosenholz: Dirk Dörrenberg, “Erkenntnisse des Verfassungsschutzes zur Westarbeit des MfS”. Georg Herbschritt, Helmut Müller-Engbergs, (red) *Das Gesicht dem Westen zu...* Berlin 2003. Side 72-111. www.bstu.de/mfs/rosenholz/index.htm
26. Bundesarchiv/Militärarchiv (BMA): DVM 10/37104: CA der VM Vortrag: “Die Aufklärungskräfte und- mittel der Volksmarine, Organisation und Führung der Aufklärung im Frieden und im Krieg“. 29.9.1976. Side 11-12.
27. Thomas Wegener Friis. *Den usynlige Front. DDR's militærspionage mod Danmark*. København 2005. Side 135ff.
28. Markus Wolf, *Manden uden ansigt*. Berlin 1998. Side 69.
29. BMA: DVW 1/44075: Militärattachetagung. “Die Kontakt- und Werbungsarbeit in den Auslandsapparaten zur Schaffung von agenturischen Mitarbeitern, Vertrauenspersonen und Abschöpfkontakten.“ 9.5.1984. Side 17.
30. Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo*. København 2001. Side 133.
31. BMA: DVW1/44075: “Die Aufgaben der Auslandsapparate bei ständiger und in höheren Stufen der Gefechtsbereitschaft“. 7.5. 1984.
32. Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage i Danmark*. København 2005. Side 183.
33. BMA: DVW 1/25710. „Referat des Chefs der Verwaltung zum Abschluss des XI. Grundlehrganges der Operativschule der Verwaltung“. 17.9.1974. Side 20.
34. Opstillet på baggrund af data fra: Helmut Müller-Enberg, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Teil 2*. Berlin 1998. Side 134.
35. Helmut Müller-Enberg, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Teil 2*. Berlin 1998. Side 135ff.
36. Andreas Kabus, *Auftrag Windrose*. Berlin 1993. Side 202.
37. BStU: MfS Neiber 183: „Auskunftsbericht zum Bereich Aufklärung des MfNV“. 9.9.1988. Side 10, 17.
38. Walter Richter, Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee der DDR und seine Kontrolle durch das Ministerium für Staatssicherheit. Frankfurt a.M. 2002. Side 296.
39. Hvis officielle betegnelse er *die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*. 40. BStU: MfSZKG 319: Telegramm Kopenhagen an Abt. Sicherheit. 1.12.1981.
41. BStU: MfS HA I 1630: “Aktennotiz zum Telefonat 06/81“. 1.12.1981.
42. BStU: MfS HA I 1630: “Brief 01/82 SK Veran“. 26.2.1982
43. BStU: MfS HA I 1630: “Information zur Republikflucht“. 7.12.1981.
44. BStU: MfS HA I 1630: “Briefauswertung SK Veran“. 21.10.1981.
45. BStU: MfS HA I 1630: “Aktennotiz zum Telefonat 06/81“. 1.12.1981
46. Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*. Middelbart 2005. Side 126.
47. Benjamin Fischer, *A Cold War conundrum*. 1997.
48. Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*. Middelbart 2005. Side 55.
49. BMA DVW 1/44075: Militärattachetagung. Stellvertreter des Chefs Aufklärung für Strategische Aufklärung: „Die Aufgaben der Auslandsapparate bei ständiger und in höheren Stufen der Gefechtsbereitschaft“. 7.5.1984.
50. BStU: MfS Neiber 183: „Auskunftsbericht zum Bereich Aufklärung des MfNV“. 9.9.1988.
51. BStU: MfS HA I 1630: “Treffvorgang 03/83 SK Veran“. 19.5.1983.

52. BStU: MfS HA I 2145: Kommandør Hexamer: "Auswertebereich zur Komplexkontrolle in der 2. Verwaltung". 12.2.1989. Side 9.
53. BMA DVW 1/44075: „Militärattachetagung: Unterabteilungsleiter 5/1: Die Kontakt- und Werbungsarbeit in den Auslandsapparaten zur Schaffung von agenturischen Netzen, der Aufbau von Bearbeitung von agenturischen Mitarbeitern, Vertrauenspersonen und Abschöpfkontakten“. 9.5.1984.
54. BStU: HA I 2145: "Von Legalisten bearbeitete/geführte AM und weitere Kontaktarbeit (KP/AK)", 1986.
55. BMA: DVM 10/37102: Fregattenkapitän. Richter: „Ansichten und Konzeption des Gegners zur Durchführung von Blockadehandlungen im Ostseeraum“. 10.2.1977. Fregattenkapitän Richter, Fregattenkapitän Trapp: „Ansichten des Gegners über eventuelle Blockadehandlungen der verbündeten Ostseeflotten im Gebiet der Ostseemeerengen. Ansichten und Konzeption des Gegners zur Blockadegegenwirkung.“ 1977. Freg.Kpt. Richter: „Die Blockadekriegsführung im militärtheoretischen Denken der NATO“. 10.2.1976.
56. Alexander Karin, "Einflüsse der Aufklärungsarbeit auf die zentralen Organe der Politik und des Militärs". Klaus Eichner, Gotthold Schramm (ed). *Spionage für den Frieden*. Berlin 2004. Side 62.
57. Se Eksempelvis:
Kundschafter im Westen. Berlin 2003.
Gabriele Gast, *Kundschafterin des Friedens*. Frankfurt a.M. 1999.
Klaus Eichner, Gotthold Schramm (red). *Spionage für den Frieden*. Berlin 2004.
58. Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage i Danmark under den Kolde Krig*. København 2005. Side 205.
59. BMA: DVW 1/42716: "Lektion: Platz, Aufgaben und Arbeitsweise des Informationsdienstes". December 1986. Side 22.
60. Ibid. Side 18.
61. BMA: DVW 1/39461. "Protokoll der 4. Sitzung des NVR der DDR vom 20.1.1961".
62. BMA: DVM 10/37104: VM CA Richter for CS-VM Hoffmann. „Vortrag des Chefs des Stabes der Volksmarine an der Militärakademie „Friedrich Engels: Der Stand der Aggressionsbereitschaft und die Entwicklungstendenzen der Seestreitkräfte des NATO-Kommandos Ostseeeausgänge“. 20.5.1975.

Abstract

Thomas Wegener Friis: "H.C. Andersen gør et drømmende, forsovet indtryk", *Arbejderhistorie* 1/ 2005 , p. 1-17.
For almost forty years during the Cold War the

GDR military Intelligence Services (Verwaltung Aufklärung) worked in Denmark. The service already took interest in the country in the early 50's. This greatly increased in the 60's due to the GDR's integration into Warsaw Pact Strategies, the making of the NATO command BALTAP, and structural changes. Since that time Denmark was part of the prime operational area of the military intelligence. Using a wide scale of intelligence methods, it was able to fulfil this task. In Denmark's case especially signal intelligence and reconnaissance intelligence were of prominent importance.

The article describes the case of the GDR agent "Veran" and it's place in the GDR espionage in the 80's, where the East German services had increasing difficulties recruiting new agents in the West. "Veran" was educated at the Nordic Institute in Greifswald, which was the central GDR think tank for Scandinavian studies. Thus the institute was an important player not only in cooperation with the intelligence services but with all East German institutions working with the capitalist countries in Scandinavia.

In Greifswald the former communist Kurt Vieweg who emigrated to Denmark in the 30's was teaching after this unlucky defection to West Germany. The group of former emigrants was important for the early intelligence work. The emigrant had first hand knowlegde from the region, which the services applied either by hiring them or by using their personal networks.

The Danish communists' role for the Warsaw Pact intelligence service is not yet fully uncovered, but the work of Verwaltung Aufklärung shows, that the service was indeed willing to enrol communists into their work. This contradicts the word of former MfS general Markus Wolf, who had argued that communists were tabu.

Thomas Wegener Friis, ph.d. forskningsadjunkt
Syddansk Universitet
twfriis@hist.sdu.dk

Skrevet på baggrund af TWF's ph.d.-afhandling udkommet på forlaget Lindhardt og Ringhof marts 2005 under titlen *Den usynlige front*.